

Те все, що цвіте, те все, що відцвітає — це частина тієї самої розправи. Навороти подій це повторювання тих самих слів і речень. Той, що говорить до вас, терпеливий. Не упокорює його ваша німота. Повторяє він у безконечність свої запити — це є всесвіт — і не тратить надії, що колись Йому відповісте. Тоді розпочнеться нова розправа — нова земля і нові небеса повстануть з нового слова і чудовий діяльоґ між людиною і Богом триватиме далі невпинно. Тепер припадає ваша черга відповіді. Від тисяч і тисяч років голос той висказується, але ви залишаєтесь німі. Від сьогоднішнього дня намагайтеся збагнути світ як якийсь ряд слів. Напружуйте слух, скуплюйте думку, піднесіться аж до висот тьмяної мови. Коли перестанете бути німі, велика ваша недоля стане спомином; тоді нова карта світу відвернеться. Наповнив я вас страхом, а ви із себе добудьте надію.

Це тільки запам'ятав я з доповіді Арієля. Та хто ж годеп його мову повторити слово в слово, як з уст його плила, сильна і грізна? Ніхто з нас не знайшов у собі відваги глянути йому в очі, або відізватися до нього, коли замовк. Вийшли ми на вулицю, задумані і окутані сном, як люди, що верталися б із чуда народин бога. По дорозі хтось мене зачепив і питав дрижачим голосом, що сказав того дня учитель.

Подивився я на нього, не бачучи його, і пішов далі, не промовивши слова.

Діде Пулен

БАР НА ЦВИНТАРІ*)

Що бачив французький журналіст на шляху відвороту червоних від Арагонії до Каталонії.

*Естетові „Народнього „Фронту”
п. Леонові Блюмові.*

Скромний цвинтар в еспанському селі. На обрію над бідними хатами Уески бовваніють сині верхи Піренеїв. Місто від самого початку стануло по боці націоналістів. Марксівські міліціонери приміщені на окраїнах, займали кладовище.

Я сам під час світової війни стояв на цвинтарі. Здається мені, у Перт Лез Ірлі. Тож і тут я сподівався знайти звичайний образ: діри від гранат, поперевертані вибухами камінні плити та інші макабричні подробиці, що їх годі оминати.

Та тут було куди гірше!

Бідний цвинтар в Уесці! Війна виявила тут своє страхіття на холодно, без куль і гранат.

Я ще тепер шукаю за висновком, що його слід зробити з цього жахливого видовища; і не нахожжу його: міркування

*) Під таким заголовком появилсь репортаж у ч. 735 (з 14. IV. ц. р.) великого паризького літературного тижневика „Кандід“.

потпае у повному незрозумінні. Зрозуміти це — не під силу людині. Що за потвори, що за бандити жили між цими могилами? Що за гидота поуміщувала ті написи і повидовбувала ті рисунки?

Я тут не роблю ніякої політики. Я не тому осуджую військову залогу цвинтаря в Уесці, що вона складалася з комуністів і анархістів! Я кажу те, що я бачив. Та те, що я бачив, палить мене соромом, що ті опирі, що ті потвори це також „такі люди”, як і ми!

Я тут відчув такий глибокий несмак, таке повне омерзіння, що мною заволоділа зневіра зо своїми чорними думками. А! Хай у Франції буде все, тільки не те! Все! Я аж перелякався моїх власних думок! Деревію, коли собі нагадую сили, що їх покликував на поміч! Я відмовлюся від їх помочі, коли з-перед моїх очей щезне спогад про цвинтар в Уесці! Але сьогодні, коли ще ввесь трясуся від обурення, як опанувати гнів, як опанувати жах!

*

Еспанський звичай такий, що покійників не закопують в землю, але переважно замурують в грубій стіні. Одних побіч або понад одними. Кожного у його власній комірці. Все те робить вражіння якогось великанського плястра меду, набитого мерцями.

Залишім обезголовлені статуї Христа, порозбивані молотами статуї Матері Божої, поторошених на кусники ангеликів; це дрібниця! Кінець кінцем — всі гроби зневажені, труни повидирані, перевернені. Хоробрі вояки Права і Свободи, оборонці демократії, поперемиювалися у шукачів золота: рилися між побілілими кістяками і в розложених тілах, в попелі і в посоці. Щоб видерти золоті зуби, міліціонери ломили кліщами щокли. Чорне полотно, що покривало мерців, подерте. Треба ж було його розкрити, щоб вкрасти шлюбні обручки із гниючих рук!

Однак та каліфорнія не мусіла бути така багата. На кладовищі бідаків, пролетарії з анархістичних і соціалістичних організацій збещестили гроби робітників і селян.. Таких пролетарів, як і вони!

Ось тут мала біла домовина завбільшки пуделка на ляльку. Якийсь анархіст відчинив її одним ударом чобота. Серед шмаття видко рученята наче з сушеного воску, череп наче шкаралупка яйця. Решта, легеньке тіло дитини, випарувало.

Навіщо ж та профанація? Таж це немовлятко ніколи не зложило своїх пальчиків у фашистському привіті! Таж ті маленькі губки ніколи не вимовили заборонених слів: „Еспаніє, встань!” Таж воно не мало ні золота в щоці ані на пальці!

Отже чому? Пощо? Крім гидкої жадоби, якими мерзеними спонуками кермувалися ті драбуги?... Садистичним озвірінням? Хоробливою демонічною рознузданістю?

Ось коли жах спинное всяке міркування. Людина вже нічого більше не знає!

Оглядаю написи, що густо вкривають каміння. Схиляюся, щоб оглянути це хоробливе божевілля. Очевидячки — багато написів з назвами анархістичних і соціалістичних організацій. Та це не таке важне. На кожному кроці знаходите нові і припадок так хоче, що їх гидота росте у якійсь жахливій прогресії.

Не задержуймося при таких, як „Хай живе анархія”, або „Хай живе пролетар світу”, ані навіть при такому, як „Хай живе С.С.С.Р.” (якому очевидячки треба в якийсь спосіб виявити свою вдячність!). Доходжу до інших написів... Пошана до читача не дозволяє мені їх передати. Зроблю це хіба з найневиннішими. Вибачте мені — ось приклад*):

Це не кінчається на цьому. Продовження можна відгадати. Воно легко забілене вапном. Це і була перша журба націоналістів, щоб позатирати ті огидливі дотепи і порнографічні рисунки. Гроби і навіть домовини були спаплюжені малюнками, що нагадують найбільш сороміцькі японські образки. Здається, що у сусідстві тих трупів якимсь фрейдівське божевілля бушувало серед міліціонерів з Барсельони.

Пять гробівців злучили разом: так повстав бар. На його прилавку ще видно пляшки. Бар з чорного мармору, а на ньому понижені написи: „Хай спочиває в мирі”(!)... Неймовірно хамський афіш сповіщає: „Кабарет Шанггай, кожного дня від 3—7 години”. Під тим сороміцькі декорації, замазані вапном.

І сам не знаю, чому нагло прийшла мені на думку та велика англійська дама, що загоріла такою любовю до катальонських анархістів. Ах! Княгине Есил, червона княгине! Вони подали б вам чай на дошках з трун. Хіба ж це не інтересне?... Бож вони княгине, тії ваші приятелі, чутливі!

*

Ця голота, що злупила цвинтар, зазначила підписом свій побут: це „Батальйон Дурутія”. Якийсь сміхун додав до того: „Хай живе кавалерійський батальйон на ногах”.

Я знайшов також кілька раз звеличання пам'яті Аскаса, цього славного червоного провідника, що його похоронили на вулиці в Барсельоні, у цьому самому місці, де він впав.

Його приклонники приходять інколи зложити цвіти на хіднику. Це був брат того дивовижного президента свобідної арагонської республіки, що засів у Каспе. Одно слово — справжній голова держави, що міг би — чому ж би ні П. Блюм — переговорювати, як рівний з рівним з президентом Лебреном!

Той Аскасо почав свою політичну кар'єру від вбивства кардинала Сольдебілья. Після цього злочину втік до Аргентини. Звідтіля, переслідуваний за кілька малих вломів, приїхав відпочати у Франції. Наші суди відмовилися в 1927 р. його видати.

Президент Свобідної Арагонської Республіки залишився вірний одностроеві свого „середовища”: пантальони притри-

*) Автор наводить два написи, однаке ми, все таки не маючи відваги їх помістити, пропускаємо. Р е д а к ц і я.

мувані драгоником і бездоганно блискучі лякери. Один мій приятель, що його зустрів я у Каспе, описав мені це дивовижне видовище, з якою помпою вас приймав той альфонс у старій готицькій будівлі між двома гарно різьбленими свічниками. Він не скривав свого признання для французьких вязниць, де кілька разів був придержаний за волокитство: — Це ж там — заявив він — я навчився читати і писати.

Звичайна дрібка тієї піни, що її кожна загранична буря випльовує на наш поріг.

*

Вони стільки бачили і стільки витерпіли ті бідні еспанці за 20 місяців, що їх чуття наче ступилося. Хіба, що їх спосіб сприймання споріднений з східнім фаталізмом, який залишили араби. Люди з Уески проходжуються з смутком і з резигнацією серед цього хаосу кипарисів, кістяків, поторощених марморів і розцвілих лілей. Батьки приводять своїх дітей і показують їм ціпком щось, що повинно бути кістками їх бабки, по якій бігають ящірки.

ЛЕРІДА ВИЗВОЛЕНА ВІД МОСКВИ

Дорога проходить чорною, як смола, стяжкою полями, червоними, пустарними, спаленими, спеченими, звапнілими полями арагонської височини. Ані стеблина не зашелестить, ані птах не заспіває. Застави з колючого дроту, наче кактуси виростають тут з землі.

Багато тут крові полилося. Леріда, це місто, що до того звикло. Війни тут негавали від 49. р. до Христа аж до часів Наполеона у 1810. р.

Це щось наче рід покликання; хіба, що це наслідок трохи надто мілітарного географічного положення.

Якраз у хвилині, коли прибуваємо, дощ сталі паде на дахи. На небі біля червоних ескадр, що бомбардують переможців, вицвітають цілі китиці чорних вибухів.

За хвилинку у повному розгоні переїздить на нові позиції протилетунська 88 батарея... Я вже десь бачив ті гармати. Це ж було три тижні тому в Австрії. Ті, що люблять робити велику політику з кожної дрібниці, могли б нарікати на ті батареї 88, що їх зустрічається кожного дня на дорозі до Відня або Барсельони.

В дійсності це нічого не означає. Та батарея тут тому, що Франко рудою заплатив рахунок.

Еспанці ще раз мене впевняють:

— Ми заплатили. Ми подякували. Ми нічого не винні, нічого, нічого... Ми вдячні Німеччині та Італії і це все. Франко нікому не відступить ані пяди еспанської території, ані зерна еспанського піску, ані каплі еспанської води. Зрештою, цього ніхто не домагається. Думаєте, що кастилійці, наварці і арагонці або ті з Майорки продають землю своєї батьківщини?

Це було сказане таким тоном, що я пожалів свого питання.

*

Квітень 1938. р. Регулярес з національної армії відбили в С.С.С.Р. Лериду.

Знаменитий вид здобутого міста. Навіть у кіні не зробили б цього краще. Течії води течуть з перерізаних проводів. Роздерті доми випустили обстановку на вулицю, наче свої внутренності: тут і меблі і одяги. Всюди відломки металю, пачки стрілен, порохівниці, скривавлене білля, поперевертані і подіравлені кулями вози.

І якою ж жахливою іронією віє, коли на цьому трагічному тлі читаємо: „Не дозволяється кидати паперів”. Заборонили кидати папери... Очевидно, цілком певно, що нема паперів... Але можна кидати щось, що є частиною будинків, ризи, нові червики, здохлі коні.

*

Осідок міліціонерів прикрашує великанський герб: серп і молот, схрещені на п'ятираменній звзіді. Внизу напис.

Кооперативу примістили майже напроти в церкві. Є там ще кілька скринюк фасолі, драгтивеньке білля, червики з картону, висортовані московські товари, що їх відкинули б негри з Середушої Африки. Не дуже далеко — катедрі, перебінену на гараж, спалили. Всі різьби свідомі іконоборці понищили дбайливо молотом з майстерністю фахівців. Тут у тій нужденній кооперативі, серед тих руїн, серед тих стін, почорнілих від диму, цілим носом відчувається комунізм. Це смердять Совети. Це гниль Сталіна.

На одній площі два великі московські повзи. Переможці повязали їх дотепно за пащеки гармат червоно-золотими шарфами. Все готове, щоб якийсь цукорник Пантагруель післав їх, начинених чоколядою, своїй дамі.

*

Я мушу сказати, що ніколи ще у моїй журналістичній кар'єрі, що веда мене через катастрофи і бунти, захоплення і революції, я не зустрів такої великодушної, такої толерантної цензури, як у націоналістів. Всюди нам відчиняли на-стіж двері: „Дивіться, слухайте і пишіть, що схочете”. Іноді аж вирінає думка, чи не слід цензурувати себе самого, іноді аж лячно, щоб не пошкодити справі, який співчувається.

Та я не бажаю прикрашувати звичайних образів ані співати пропагандивних гимнів... Господи Боже, таж мароканці з відділів Регулярес, це не ягнятка завітчані лілеями, і це — війна.

Ось вам і причина, звідки той труп тут на хіднику: це червоний полонений, якого візвали кликати „Хай живе Франко!” Він прожогом кинувся в уличку з криком: „Смерть Франкові, ...сини!...” Тоді його вбили, майже зблизька.

Це гарний, кріпкий і здоровий парубок. Його взад відкинене волосся прилипло до бруку із счорнілою закріплюю кровю.

Обидві руки має зложені на грудях. Збоку великий кусень во-
яцького хліба, що насяк кровю, як губка. Це без сумніву герой,
що не схотів запертися свого. Згинув через віру в брехню тоді,
коли у Валенсії і Барсельоні приготовляють люксусові літаки
до втечі. Очевидно — це ж потрібне, щоб вояки гинули: марк-
сівські вожаки матимуть час спакуватися!

За хвилину я знову побачив тих людей, що застрілили
цього червоного... Носили на руках кріликів, ніжно їх пестили,
шкрябали їм шиї, заходилися, щоб їм знайти поживу і пиття,
побоювалися, щоб не спричинити терпінь тим маленьким зві-
ряткам. Багато незбагнutoго в людському серці...

*

Мароканці розбіглися по місті. Щоб не давати нагоди до
спокуси, сторожі з багнетами на крісах пильнують крамниць,
вже знищених червоними. Проте вояки намагаються робити на-
ївні крадіжкі. Самозрозуміло, що у порожніх домах відбувається
„різня курчат”. Якийсь старий воячисько тащить у своїх руках
дуже вартісний предмет, що виблискує білістю і чистотою і що
бенежить його до краю: прегарну накрохмалену сорочку. Він
не має сміливості її кинути, він боїться її задержати, він трем-
тить, щоб її не поплямити. Погана добичка для грабіжника!

Починаю з ним говорити і переконуюся, що це — як багато
його товаришів — колишній французький стрілець. Він відпові-
дає зо щирою усмішкою і обережно тримає на руках свою ве-
чірню сорочку. — Пане команданте, (він мене чемно на всякий
випадок наділює тим ступнем) я з Бліда. Ти з Парижа?

Інші влетіли до магазину, що його у погорді залишили
червоні. Вони виходять із таємничими тубами, повними якоїсь
білої матерії: — потискають — виходить запашний крем. Вони
думали, що це паста до зубів і з великим сміхом стали чистити
зуби. На жаль, це була паста до обуви.

Інший відділ регулярес біжить вулицями з великим криком:
заїмпровізували концерт. Підозріваю, що пограбували якусь
крамницю музичних інструментів.

Скрипка, мандоліна, трубка, скованода і два флети: цілість
дає цікаву гармонію, а в ній переважає флет. Інколи ритм музики
переривається: це орхестра біжить вулицею, що опинилася під
обстрілом ворога.

Бо тут стрілянина не вмовкає. Міліціонери скриті на лівому
березі ріки Сегре, обстрілюють все, що бачать. На щастя без
великого успіху. Та літаки, які тільки що кинули кілька бомб,
вбили якогось команданта і щось коло шістьох вояків.

*

На 25 тисяч населення червоні погнали з собою щось коло
22 або 23 тисячі. З цього вони розстріляли, можна сказати з по-
міркованням, крім духовенства, яких 500—600 людей. Решта, що
розбрилася по своїх схоронищах, ще сидить у своїх дірах пере-
страшена відгуком стрілів.

Пропагандовий грузовик, закритий від вогню групою до-

мів, починає грати гимн франкістів. Та грімка музика доходить аж до найглибших пивниць. Кілька десятків тих нещасних виходить на денне світло: здичілі, бліді, як совам, годі їм дивитися на сонце, що їх разить.

Підходять. Збирається їх нужденна жмінка. Сльози котяться по їх щоках. Обіймаються. Вкінці прилучуються до голосу грамофонної пластинки. Є тут щось наче електричний струм. Той коршемний причандал набирає якоїсь трагічної шляхетности. З піднятими руками, з очима в екстазі, вони вкінці почувують себе врятованими. Інакше вже виглядають лица жінок і дітей. Вони кличуть: — Хай живе Франко!... Хай живе Визволитель!.. Хай живе Вождь!"

*

Це зворушливе.

При виході з Леріди, коло шпиталю, дика рожа ронить свої платки на мідяні гільзи, що залишилися по московських повзах.

На стежці, що заступає шлях до Сараґосси, який ще під обстрілом, стоїть густими, задушливими хмарами курява порошу. Минаємо відділ кінноти. Його офіцер має на голові червонозолоту хоруговку національної Еспанії. Той похід струнких їздців, що в присмерках невиразними сілюетами відбиваються на тлі білого порошу, нагадує якихось фантастичних лицарів.

Впродовж століть від лицарів Сіда Кампеадора мусіли тут часто бачити такі походи тих самих войовників Вічної Еспанії.

ВІЧНА ЕСПАНІЯ

І ось те все. Вертаюся. Я бачив спрофанований цвинтар і бій у завойованому місті. Я бачив також героїв і горлорізів. Я бачив у змаганнях цивілізацію і дикунство. Вибір легкий. Як жеж не бути цілою душею з тими сторожами ладу і людської гідности? Як не бути за Франком, за Франком Визвольником, що одночасно спасає також і Францію, а може бути і людство від погубного впливу більшовизму і анархістичного божевілля.

*

Бачив я також і Вічну Еспанію: незбагнуту, тверду, як її граніт. Еспанію, що протиставиться всяким чужим впливам, що вже замазує на своїх мурах портрети Гітлера і Мусолінія. Еспанію, що не довіряє чужині, що при переході границі встигла від вас взяти з десятох пальців 18-ть відтисків. Всі лишають в Іруні подвійну відбитку рук. Кожний палець зокрема. Пізніше всі пальці разом, за винытком великого. Пізніше ригористичний трус з конфіскацією мап і паперів, що викликають сумнів. Зрештою, те все дуже чемно, дуже елегантно з одночасною усмішкою, що наче просить вибачення, і бризком бензини, щоб змити товсте чорнило з ваших рук.

Я бачив віруючу Еспанію, що навколішках стоїть перед своїми престодами. В катедрі в Бургос повно вояків, що лежать хрестом. Вони співають свої молитви звеличування і прощення. І ось наближається година прощення...

Немає нічого більше незвичайного, як та катедра з каміння, позолочуваного сонцем впродовж сімох століть, в атмосфері війни. Мароканці у своїх шапочках, насунених на голени голови, сидять на площі перед храмом і придивляються, як везуть рівну, струнку, зелену гадюку: кадовб німецького бомбовоза ДО 17. І над тим усім — пахощі кадила та ідальної оливи, гамір пісень, тупіт кроків якогось батальйону, що саме тудою переходить.

Майже те саме бачиться у Сарагоссі. Крім цього у Сарагоссі викликають подив вота: дві летунські бомби, завішені по обох боках Богоматері. Це ті бомби, що впали під ноги Пречистої і не вибухли. Перед тими бомбами, безупинно моляться вояки, загорнені у свої широкі плащі, наче в бурнуси, жінки в хустках на голові, пані у мантилях: „За Пречисту, за Папу, за Батьківщину”.

*

Я зберіг образ Еспанії, що мене не покидає... Це було в останній мій день у Арагонії. За горами присмерк, що наче червоновим порохом кидає на вежі Сарагосси. Здається, що каміння повертає заходячому сонці усе те світло, що його випило за дня. Це справді місто гідне swojego величнього імени — Цезаравгуста (звідтіть Сарагосса).

Біля рампи авто бере бензину. На його даху дивний білий вантаж, повязаний шнурками: вбитий вояк, що з фронту вертається до хати.

Крізь задне вікно возу видно рекетес у червоних беретках, що покурюють папіроски...

Переклав М. К.

Микола Матій-Мельник

ДВІ КРЕАЦІЇ В ТВОРАХ ФЕДЬКОВИЧА

*Понасувають кресаки
На мальовані свої брови,
Кинуть голови д' горі,
Мов лицарські які...*

Федькович: „Люба-згуба”.

Творчість Федьковича можна б поділити на три доби:

I. від найраніших спроб (Нічліг) 1859. до 1862. (Туга). Це оригінальна творчість, що принесла тоді поетові багато слави й дала Б. Дідицькому притоку порівнювати Федьковича з Шевченком.

II. доба: від 1862. до його „Диких дум” — (переспівування й плягювання Шевченка).

III. доба: від 1876. до 1888. (до смерті). Тут наступив відворот від Шевченка. Але ж на лихо — поет не має вже нового матеріалу й переспіває себе. І він цього свідомий. Це дає часто гірку, чорну рефлексію.

Окремо треба поставити повістки, до яких Федькович не при-